

УДК 811.51

Ерсьозоглу Р.,

кандидат педагогічних наук,

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

rukiersoz@gmail.com

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТУРЕЦЬКОЇ МОВИ В ДИСЕРТАЦІЙНИХ РОБОТАХ УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВЦІВ

Анотація

Автор статті зупиняється на розгляді наукових досліджень українських вчених-тюркологів з огляду на те, що турецька належить до тюркської мовної сім'ї і тісно пов'язана з азербайджанською, гагаузькою та туркменською мовами. Це офіційна мова Турецької Республіки, а також на Кіпрі, в різних балканських країнах та в громадах іммігрантів у Західному світі. На сьогодні турецька мова є найбільшою тюркською мовою, яка має багату літературну спадщину. З'ясовано, що деякі українські науковці зосереджують увагу на вивченні турецької мови, ісламської історії та культури. Інші автори зосереджуються на дослідженні османської турецької мови та сучасної турецької мови і літератури, вивчаючи літературні пам'ятки турецької / османської історії.

Ключові слова: глобальна міграція, турецька мова, сучасні дослідження вчених-тюркологів.

Summary

Turkish belongs to the Turkic language family and it is closely related to Azerbaijani, Gagauz and Turkmen. It is the official language of the Republic of Turkey and is also spoken in Cyprus, in various Balkan countries and in immigrant communities throughout the Western world. With more than seventy million speakers, Turkish is by far the largest Turkic language. Its rich literary culture stretches over centuries and continents. Some Ukrainian scientifics focus on the study of Turkish language and Islamic history and culture in the conditions of university. Another authors focus on the Ottoman Turkish and Modern Turkish language and literature, or Turkish/Ottoman history.

Key words: global migration, Turkish language, modern researches by Turkicologists.

Постановка проблеми. У ракурсі окресленої теми нашої статті наголосимо про актуальність вивчення наукових розвідок присвячених дослідженню різних аспектів турецької мови з огляду на те, що Туреччина стала як еміграційною, так і міграційною країною. Це має вплив і на турецьку мову, що вимагає досліджувати сучасні тенденції вивчення турецької мови, які представлені в наукових доробках учених-тюркологів.

Зазначимо, пік еміграції турецьких робітників до країн Євросоюзу прийшовся на кінець 70-х рр. минулого століття [22]. Тому, зосереджуючись на останній сторічній історії еміграції та імміграційних потоків до Туреччини, аналітична праця Ахмета Ічдуглу, наукового співробітника Кочського університету (Туреччина), презентує різні етапи міграційних періодів у країні. Науковець дійшов висновку, що Туреччина змінила свій профіль міграції від масової еміграції 1960-х та кінця 1970-х років до великої

імміграції в 90-х і 2000-х рр. Трансформація міграційної політики Туреччини суттєво вплинула на її інтеграцію в європейську міграційну систему.

Водночас, міграційний перехід Туреччини також мав наслідки для цього транснаціонального простору. Оскільки Туреччина переживає міграційний перехід, асиметричні відносини між ЄС та Туреччиною, як правило, розвиваються відносно симетричними відносинами. У результаті перша половина 2000-х років стала свідком імміграційних потоків з чотирьох різних категорій: 1) нерегулярні трудові мігранти (хто розглядає Туреччину як спосіб переїзду до третьої країни); 2) транзитні мігранти; 3) шукачі притулку та біженці; 4) регулярні мігранти (іммігранти та члени їх сімей, які прибувають до Туреччини для працевлаштування, освіти, поселення чи довгострокового проживання та відпочинку

За цим переходом від країни еміграції до імміграції стоїть такий фактор як глобалізація, яка і стала головною зовнішньою силою швидкого перетворення Туреччини в країну “перехідного періоду” і вплинула на перетворення Туреччини в країну однієї з найпотужніших економік світу, яка перемістилась до мігрантів [22, 27–28; 5]

З огляду на те, що турецька мова слугує засобом спілкування 83 млн людей і займає 18 місце по значущості серед мов у світі, у наших попередніх статтях ми звертали увагу на актуальність вивчення турецької мови [2; 3; 4]. Також треба віддати шану і турецьким кіномитцям, кінострічки яких створюються за турецькою тематикою, користуються популярністю й активно продаються до інших країн, де демонструються з великим успіхом, а також активно залучаються викладачами [10; 11] до формування професійно орієнтованого іншомовного навчального середовища в умовах університету

Тож **мета статті** – дослідити сучасні тенденції дослідження турецької мови, які представлені в наукових розвідках українських учених-тюркологів.

Аналіз досліджень і публікацій. М. Ковальчук звертається до джерел, які відображають погляд людини іншої культури та віри на функціонування мусульманської держави з усіма її традиціями, які є звичними для місцевого населення та незвичними для чужоземця є “Пригоди чеського дворянина Вратислава в Константинополі та в тяжкій неволі у турків” Вацлава Вратислава та Донесення про посольство князя К. Збаражського в Туреччину в 1622–1623 роках. Де перший твір є спогадом іноземця про перебування в Османській імперії в 1591–1596 рр., у якому фіксувалося багато цікавих та важливих особливостей, фактів про тогочасну державну будову Османської держави, що дає змогу більш широко поглянути на історію турків [6, 45].

Зазначимо, що вчені-тюркологи до вивчення турецької мови підходять різносторонньо: І. Меметов (фонетична будова та лексико семантична система турецької мови), В. Підвойний (лінгвістична термінологія турецької мови), І. Покровська (національна специфіка

семантичних особливостей фразеологічних систем турецької мови), К. Широков (граматичні аспекти у тюркології), І. Дрига (синтагматична специфіка турецької мови), І. Терещенко (синтаксис турецької мови); турецькі – Мельтем Турхан (*Meltem Turhan*), Рукіє Ерсьозоглу (*Rukiye Ersozoglu*), Талат Айтін (*Talat Aytan*).

І. Дрига вперше ввела в науковий обіг матеріал теренних і джерелознавчих студій невідомих українським дослідникам, проаналізувала османські мас-медійні архівні джерела балканського походження і здійснила їх лінгвістичний опис [1].

Своєю чергою, І. Терещенко досліджувала синтаксичні особливості простого речення у турецькому розмовному мовленні, що дало їй змогу виявити структурно-комунікативну специфіку функціонування неповних речень та розкрити функціональні особливості еліптичних конструкцій у сучасному турецькому розмовному мовленні [18].

Тому виникла необхідність більш детально зупинитися на сучасних наукових розвідках присвячених вивченню турецької мови.

Розглянемо наукові розвідки української вченої І. Покровської, в яких матеріалом для дослідження слугували 900 турецьких фразеологізмів з компонентом-зоонімом, що були вибрані з великого турецько-російського словника, російсько-турецьких словників фразеологізмів, тлумачних словників турецької мови, тлумачних словників фразем та паремій сучасної турецької мови, а також деякі фразеологізми, отримані в результаті анкетування інформантів – носіїв турецької мови, в якому брало участь 100 турків з центральних районів Туреччини різних вікових категорії (соціальний статус – викладачі, бізнесмени тощо, рівень освіти – вища та середня спеціальна) [15, 4]. Дослідницею було вперше проведено системну тематичну класифікацію турецьких фразеологізмів з компонентом-зоонімом на основі сукупності їх семантичних особливостей, імпліцитної та експліцитної сем. Зазначимо, що подана нижче авторська класифікація є власним баченням автора дослідження фразеологізмів певної групи, логічним продовженням якої є визначення фразеосемантичних полів та фразеологічних варіантів, що допомагають ідентифікувати національну специфіку фразеологізмів. У роботі вперше в українській лінгвістичній науці пропонується класифікація фразеологізмів з компонентом-зоонімом на шість окремих груп відповідно до біологічного походження тварин: власне зоофразеологізми, орнітофразеологізми, ентомофразеологізми, іхтіофразеологізми, рептиліофразеологізми, амфібіофразеологізми, рептиліофразеологізми, амфібіофразеологізми [15, 5].

Звернемося до раніше захищеної дисертації І. Меметова [7], в якій уперше на лексичному матеріалі турецької і кримськотатарської мов було зроблено порівняльний аналіз анатомічних назв, виявлено назви частин тіла, які збігаються за фонетичною і семантичною структурою в обох мовах, але мають фонетичні і лексичні відмінності. На матеріалі двох

тюркських мов учений детально вивчив деякі морфологічні особливості назв частин тіла і похідних від них, а також способи їх творення, де особлива увага приділяється порівняльному вивченню турецьких і кримськотатарських назв домашніх і диких тварин, основна частина яких сформувалася в епоху найбільшої близькості давньотюркських діалектів і зберіглася у всіх або переважній більшості сучасних тюркських мов без змін або з незначними фонетичними розходженнями. Через те, виходячи з найбільш архаїчних пластів спільнотюркської лексики, назви домашніх і диких тварин у турецькій і кримськотатарській мовах часто використовуються в прислів'ях і приказках, а такуж виступають твірною основою при утворенні термінів різних галузей.

Говорячи про всі турецькі фразеологізми, І. Покровська відстоює думку про те, що фразеологізми, які будуються у формі речення і не мають узагальнення, ближчі за семантикою до фразем ніж до паремій. Під *фраземами* у формі речення маються на увазі приказки, які у вітчизняній науці відповідно до структурної класифікації стоять поруч з прислів'ями. Основними семантичними відмінностями між фраземи та прислів'ями виокремлено такі критерії: 1) фраземи зображують дійсність, не містять дидактизму, у той час, як прислів'я передають пораду, мораль, повчання; 2) фраземи констатують конкретну ситуацію, а прислів'я дають узагальнення [15, 6–7].

Автор поділяє всі фразеологізми у своєму компаративістському дослідженні на: а) ті, що мають еквіваленти в турецькій мові; б) ті, що мають аналоги в турецькій мові; в) безеквівалентні фразеологічні звороти. Обмежувачим фактором в роботі є те, що розглядаються не всі фразеологізми турецької та російської мов, а лише ті, які мають форму порівняння [15, 8]. Причому, на думку автора найбільшої уваги заслуговують фразеологізми, у яких варіюється назва тварини, оскільки таким чином виявляється національна специфіка мислення турецького етносу та встановлюються типи мотивацій носіїв мови при використанні фразем та паремій [15, 13].

Згадана автор працювала з великим турецько-російського словником, тож у колі сказаного, привертають увагу розвідки українського вченого-тюрколога В. Широкова [14; 19], який уперше в турецькій лінгвістиці на основі застосування теорії нечітких множин Л. Заде увів та формалізував поняття нечіткого граматичного відношення, яке використано для ідентифікації лексико-граматичних класів турецької мови, зокрема, іменника, а також уперше розвинув підхід до словозмінної класифікації турецького іменника на основі введення та формального визначення класів А-еквівалентності. Автором уведено поняття словозмінної формули та виписано повний набір словозмінних формул для турецького іменника, які дозволяють систематизувати та побудувати відповідні словозмінні класи.

Беззаперечна цінність напрацювань В. Широкова криється у розробці концептуальні моделі лексикографічних систем тлумачного та граматичного словників турецької мови та створенні інструментальних комп'ютерних комплексів для цих словників: комп'ютерний інструментальний комплекс “Тлумачний словник турецької мови” створено шляхом парсингу видань у Туреччині [8; 24]. Представлений комп'ютерний інструментальний комплекс “Граматичний словник турецької мови” заповнено інформацією про турецьку іменникову лексику з ідентифікацією класів, підкласів та словозмінних формул; його споряджено повним набором функцій щодо додавання, модифікації та коригування лексикографічної інформації. [19].

Безсумнівно, що до створення словників можна та й необхідно залучати студентів, тому що “занурення” в слова, їх значення і тлумачення слугує розвитку креативного мислення у студентів.

Через те, турецькі вчені-педагоги із Сельчуцького університету у своїх науково-практичних пошуках навчання турецької мови на початковому рівні відразу акцентують увагу на розвиток креативного мислення у студентів, спонукання їх до оригінальної думки. Тому студентів-тюркологів в умовах університету треба готувати до творчої діяльності, яка дозволяє студентам бути активними, легко та демократично висловлювати свою думку розглядається ефективною для виявлення творчих сторін студентів. Викладач турецької мови повинен допомагати їм формувати і розвивати творчі думки, впроваджувати такі організовуючи заходи, які придатні для соціалізації студентів та їхнього комунікаційного рівня. Це досягається на використанні творчих сторін студентів у сферах аудіювання, спостереження, читання, говоріння, письма, вивчення граматики турецької мови, додатково до навчального матеріалу, який представлений у підручниках турецької мови [21].

Не можна залишити поза увагою роботу, присвячену розгляду релігійних антропонімів у турецькій мовній картині світу [17], що є малодослідженим явищем української тюркології, тому що іслам несе в глобалізоване суспільство іншу релігію, ніж християнство.

Аналізу даної наукової розвідки було розглянуто близько 750 імен релігійного походження, які функціонують в турецькій мовній картині світу. Як пише автор: “Залучення турків до ісламської цивілізації вплинуло на традицію найменування дітей. Традиційно дітей почали називати епітетами на позначення якостей Аллаха, імен пророка Мухаммеда, мусульманських святих” [17, 82].

У студіях В. Підвойного здійснено поділ релігійно маркованих антропонімів на чотири групи: імена пророка Мухаммеда та його сподвижників, теофорні імена, біблійні імена, коранічні імена [13, 438]. Своєю чергою І. Покровська, ґрунтуючись на виокремлених із словників релігійно маркованих антропонімах, запропонувала таку класифікацію:

1) імена-епітети Аллаха; 2) імена прихильників Аллаха; 3) допомога, милість Аллаха; 4) імена на позначення пророка Мухаммеда та його якостей; 5) імена на позначення родичів пророка Мухаммеда; 6) імена пророків, святих, ангелів; 7) імена-назви релігійних місць; 8) імена-назви місяців; 9) імена учасників релігійного дискурсу [17, 81–82]. Це дало змогу стверджувати, що турецький антропонімікон (сукупність особистих імен) – це суттєвий елемент традиційної культури турецького етносу та його мовної картини світу, а популярні сторіччями детерміновані сакральним змістом турецькі релігійні імена є своєрідним кодом турецької антропонімічної культури, свідченням поваги як до свого віросповідання, традицій, так і до своїх предків.

Через те, перебуваючи у сучасному глобалізованому суспільстві, у середовищі молоді зокрема, які вивчають турецьку мову, треба знати і розуміти традиції ісламу, через те ми підтримуємо думку Л. Петько про те, що “полікультурне виховання зорієнтоване на виховання індивіда, який зберігає свою соціально-культурну ідентичність, який прагне до розуміння інших культур, який поважає інші культурно-етнічні спільності, який уміє жити в мирі та злагоді з представниками різних національностей, рас, вірувань, який готовий до активної творчої діяльності в динамічному полікультурному і багатонаціональному середовищі” [8, 32]

Висновки. Отже, в межах даної статті ми намагалися сконцентрувати увагу на огляд наукових розвідок вчених-тюркологів, які присвячені лексиці турецької мови, які базувалися на літературній турецькій спадщині, тому погоджуючись з тезою, висловленою Т. Шмідт [20] про те, що особливість і складність турецької мови криється у великій відмінності між сучасною турецькою мовою і мовою історичних пам'яток, літературних, наукових творів навіть 40–50-літньої давнини, а також комунікація з турками старшого покоління викликає певні труднощі у комунікантів, тому що їхнє мовлення відрізняється від мовлення молоді та людей середнього віку, через що виникає потреба студентам-тюркологам поповнювати свій лексичний запас застарілою лексикою, мало вживаною у мовленні, але без якої оригінальна турецька література залишиться поза розумінням тих, хто її вивчає. Тому подальші наші напрацювання з окресленої проблеми будуть присвячені вивченню турецьких пісень як літературного джерела для роботи зі студентами-тюркологами з метою збагачення їх лексичного запасу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дрига І. В. Синтагматична специфіка турецької мови (регіон Балканського півострова ХІХ–ХХ ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.13 “Мови народів Азії, Африки, аборигенних народів Америки і Австралії” / І. В. Дрига. – К., 2001. – 20 с.
2. Ерсьозоглу Р. Навчання турецької мови українських студентів шляхом долучення їх до турецьких традицій / Р. Ерсьозоглу // Педагогічний альманах : зб. наук.

пр. ; редкол. В. В. Кузьменко та ін. – Херсон : КВНЗ “Херсонська академія неперервної освіти”, 2017. – Вип. 35. – С. 115–122.

3. Ерсьозоглу Р. Турецька мова у глобалізованому просторі / Р. Ерсьозоглу // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Філологічні науки : [зб. наук. ст.] / [гол. ред. В. А. Зарва]. – Бердянськ : БДПУ, 2017. – Вип. XII. – С. 11–16.

4. Ерсьозоглу Р. Турецький культурний центр та його роль у позааудиторній діяльності студентів-тюркологів / Рукиє Ерсьозоглу // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу “Києво-Могилянська академія”]. Серія : Педагогіка. – 2017. – Т. 294, Вип. 282. – С. 79–91.

5. Каденко Н. І. Вплив мусульманського чинника на європейські інтеграційні процеси (на прикладі Нідерландів, Німеччини, Франції) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : спец. 23.00.04 “Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку” / Н. І. Каденко. – К., 2017. – 22 с.

6. Ковальчук М. В. Суспільно-політичний устрій Османської імперії XVI ст. на основі султанських канун-наме : дис. ... канд. істор. наук : 07.00.02 / Марія Вікторівна Ковальчук. – К., 2017. – 254 с.

7. Меметов І. А. Порівняльний аналіз фонетичної будови та лексико семантичної системи турецької та кримськотатарської мов : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. : спец. 10.02.13 “Мови народів Азії, Африки, аборигенних народів Америки і Австралії” / І. А. Меметов. – К., 2001. – 21 с.

8. Петько Л. В. Єдність навчання і виховання у формуванні професійно орієнтованого іншомовного навчального середовища : монографія / Л. В. Петько. – К. : Талком, 2017. – 337 с.

9. Петько Л. В. “Невизначеність якості” з огляду на модернізацію системи освіти в Україні / Л. В. Петько // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2012. – № 3. – С. 56–62.

10. Петько Л. В. Реалізація морально-суспільної проблематики у формуванні професійно орієнтованого іншомовного навчального середовища в умовах університету / Л. В. Петько // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи : зб. наук. пр. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. – Вип. 55. – С. 166–173.

11. Петько Л. В. У пошуках формули кохання студентами у процесі формування професійно орієнтованого іншомовного навчального середовища в умовах університету / Л. В. Петько // Наукові записки. Серія “Психолого-педагогічні науки” (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя) / за заг. ред. проф. Є. І. Коваленко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2015. – № 4. – С. 178–185.

12. Петько Л. В. Філософсько-лінгвістичні ідеї розуміння міжлюдської комунікації у соціальному середовищі / Л. В. Петько // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Серія “Філологічна” : зб. наук. праць. – Острог : Вид-во Національного ун-ту “Острозька академія”, 2015. – Вип. 53. – С. 309–312.

13. Підвойний В. М. Ісламська антропоніміка та етнолінгвістика (власні імена в мовній картині світу) / В. М. Підвойний // Мовні і концептуальні картини світу : зб. наук. пр. – К., 2002. – № 7. – С. 435–440.

14. Підвойний В. І. Лінгвістична термінологія турецької мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. : спец. 10.02.13 “Мови народів Азії, Африки, аборигенних народів Америки і Австралії” / В. І. Підвойний. – К., 2001. – 20 с.

15. Покровська І. Л. Джерела виникнення синонімії у сучасній турецькій мові / І. Л. Покровська // Українська орієнталістика. – 2007-2008. – Вип. 2–3. – С. 16–19.

16. Покровська І. Л. Національна специфіка семантики турецьких фразеологізмів з компонентом-зоонімом : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня

канд. філол. наук : спец. 10.02.13 “Мови народів Азії, Африки, аборигенних народів Америки та Австралії” / І. Л. Покровська. – К., 2007. – 20 с.

17. Покровська І. Л. Релігійні антропоніми в турецькій мовній картині світу / І. Л. Покровська // Science and Education a New Dimension. Philology, II(5), Issue: 28, 2014. – Р. 80–83.

18. Терещенко Т. М. Синтаксичні особливості простого речення у турецькому розмовному мовленні: взаємодія вербальних і невербальних засобів спілкування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.13 “Мови народів Азії, Африки, аборигенних народів Америки і Австралії” / Т. М. Терещенко. – К., 2009. – 23 с.

19. Широков К. В. Граматична ідентифікація та класифікаційні аспекти іменної словозмінної парадигми у сучасній турецькій мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.13 / Костянтин Володимирович Широков. – К., 2009. – 163 с.

20. Шмідт Т. В. Врахування особливостей турецької мови у процесі формування іншомовної комунікативної компетентності / Т. В. Шмідт // Вісник Чернігівського нац. пед. ун-ту імені Т. Г. Шевченка. – 2013. – № 111. – С. 387–390.

21. Aytan T. Creative thought in teaching Turkish language / Talat Aytan, Nail Guney, Mesut Gun [Web of site] // Educational Research and Reviews. – 2011. – Vol. 6 (5). – May. – P. 408–416. – Access mode : <http://www.academicjournals.org/ERR>

22. İçduygu A. Turkey's Migration Transition and its Implications for the Euro-Turkish Transnational Space / Ahmet İçduygu. – Istanbul : Coç University, 2007.

23. Türkçe Sözlük. Cilt 1. – Ankara : TDK Yayınları, 1998. – 1136 s.

24. Türkçe Sözlük. Cilt 2. – Ankara : TDK Yayınları, 1998. – 1387 s.

Стаття надійшла до редакції 15 листопада 2017 року